

FIRAKDİN ESERLERİ

NİMET ÖZGÜÇ

1947 yılının sonbaharında, III. Hattuşiliş ile Kırılıçe Puduhepa'ya ait Fırakdin kaya kabartmasının karşısına raslıyan höyükde, Ankara Üniversitesi Müzesi adına kazıya başlanmıştır¹. 1954 yılında da, ilk kazıyı kontrol mahiyetinde, aynı yerde küçük ölçüde araştırmaya devam edilmiştir. Fırakdin höyüğü, Hitit kabartmalarının bol olduğu² ve tabii şartlar sebebiyle höyüklerin çok seyrekleştiği bir mın-takadadır. Samantı vadisine çok yakın olan tepenin çevresi höyük-lerin teşekkülüne çok elverişlidir. Toroslar'ın hemen eteğindeki bu bölgenin Hitit şehirleri hakkındaki bilgimizin çok eksik olduğu düşü-nülürse, Hitit medeniyetini muhtevi höyüklerin vaziyetini öğrenmek için bu höyüğü seçmek daha doğru idi. Çünkü, burası Şah - Melik ile Hüseyinli arasındaki höyüğe nazaran³, kaya kabartmasına daha yakındır ve bir Hitit şehrini temsil ettiği için, III. Hattuşiliş anıdı ile arasındaki münasebetin tesbitine de elverişlidir.

Tipik bir şekle sahip olan höyüğün topoğrafik haritası, me-deniyet katlarının hususiyeti ve maktai TAHSİN ÖZGÜÇ tarafından neşredilecektir. Biz, sadece, sonuncu Hitit katında bulunmuş olan pişmiş toprak, maden ve taş eşyanın en mühimleri üzerinde durmakla ve Toroslar'ın bu çağda ifade ettiği mânaya işaret etmekle yetineceğiz.

Fırakdin höyüğünde, şimdye kadar, iki Hitit yapı katı tetkik edildi. Frig katının altındaki geç seviye, büyük bir yangınla sona ermiştir. Eşya bakımından çok zengin olan bu tabakanın altında kalınlığı aşağı - yukarı 2 m.yi bulan bir enkaz vardır. Bunun 70 cm. sini dışarıdan getirilmiş saf kumla doldurulan kısım teşkil etmektedir. Bunu takip eden ikinci Hitit yapı katı da yangın geçirmiştir. Bu katın duvarları, üstündekinden farklı olarak, kiklopeen tarzında diyebileceğimiz, iri bloklarla inşa edilmiş, iç ve dış yüzleri kalın bir toprak sıva ile sıvanmıştır. Binanın toprak tabanı üstünde kalan eşyanın miktarı daha azsa da çanak çömleğini üst katta bulunanlardan ayırmak mümkündür.

¹ *Bellefen* 45 (Tahsin Özgüç) s. 264 v.d.

² *Archäologischer Anzeiger* 1940 (K. Bittel) s. 564.

³ *OIC* 3, s. 32.

Muahhar katın ev tabanında bulunan çanak çömleğin teknik ve şekilleri İmparatorluk devrine ait olanlar gibidir. Yalnız makta- larında siyah özün yokluğu, hamurun daha dikkatsiz bir şekilde hazırlanışı, mahallî bir hususiyet olarak karşımıza çıkmaktadır. Büyük Hitit çağının kaba tekniğine göre yapılan ufak testiler (Res. 2) yanında, Alacahöyük'de Orta - Hitit katından itibaren görülmeğe başlıyanlara nazaran⁴, ehemmiyetsiz sayılabilecek derecede, mahallî bir hususiyet taşıyan iri testiler (Res. 1) ve nihayet Boğazköy'de XX - XVI. yüzyılda kullanılan benzerlerinden⁵ kaba tekniği ile ayrılan gaga ağızlı, düğme kulplu testi (Res. 3), malûm tiplerin burada yaşayan nûmuneleridir. Diğer taraftan geniş gövdeli, kısa boyunlu testinin Fırakdine has bir eser olduğu muhakkaktır (Res. 4). Boğazköy⁶ ve Alacahöyük'de⁷, haklı olarak, votiv kapları olarak tayin edilen pek kaba işlenmiş tabak (Res. 5-11), çanak (Res. 12-18) ve testicikler (Res. 19-20), Boğazköy'de de tesbit edildiği şekilde⁸, birinci kat tabanının altında, temel duvarına bitişik vaziyette ve hepsi bir arada bulundu. Bulunuş vaziyetlerine göre bunların malûm âdete uyularak temele bırakılmış adak kapları olduğu şüphe götürmez.

Madenî eşyanın hepsi tunçtandır. Bir balta müstesna, hepsi üst tabakanın tabanı üstünde idi. Bunlar arasında ince cidarlı fincan ile (Res. 21), eşine Kaneş karumu mezarlarında raslanan sahan⁹ ev tabanında bulunması ve ender örnekleri temsil etmesi bakımından çok şayanı dikkattir. Sap delikli balta, Hitit İmparatorluğu devrinin son safhasına ait bir evin tabanında, in-situ olarak, bulunan ilk baltadır (Res. 22 a-b)¹⁰. Beyzi deliğin altında, yüzün başladığı yerde sapı alttan tutmağa yarıyan iki düz çıkıntı, Boğazköy'e ait olanlardan¹¹ veya Suriye menşeli (!) baltadan¹², çok ehem-

⁴ Hamit Zübeyr Koşay, *Alacahöyük Kazısı 1937—1939, Ankara 1951*, Lev, 59, 2; 50, 1-2.

⁵ *MDOG 77*, s. 28 v.d., Res. 33.

⁶ *MDOG 73*, s. 21-22, Res. 8-9; 75, s. 20, Res. 10 a-b ve *Boğazköy I, 1935*, s. 34, Lev. 7, 1-2, 5-8.

⁷ *Alacahöyük Kazısı 1937—1939*, Lev. 42.

⁸ *MDOG 73*, s. 22.

⁹ Tahsin ve Nimet Özgüç, *Kültepe Kazısı Raporu 1949, Ankara 1953*, Res. 456-457.

¹⁰ *Bulleten 45*, s. 265. Uz. 16.7 cm., keskin kısmının genişliği 6.1 cm.dir.

¹¹ Kurt Bittel, *Boğazköy, Die Kleinfunde der Grabungen 1905—1912*, s. 21, Lev. 13,2 ve *Boğazköy I, 1935*, s. 29, Lev. 10, 1.

¹² Stefan Przeworski, *Die Metallindustrie Anatoliens, Leiden 1939*, s. 35, Lev 20,5.

miyetsiz farklarla, ayrılır. Sap delikli Hitit baltalarını, R. MAXWELL - HYSLOP tarafından tetkik edilen¹³ Önasya'nın sap delikli baltalarından ayırmak ve bu gurup içinde bir Hitit tipini tesbit etmek mümkündür. Fırakdin baltasının da, diğerleri gibi, yivlerle süslü olup olmadığını temizlemeden önce anlamak kabil olamamıştır¹⁴. Sap delikli baltaların ikincisi¹⁵, adak kaplarına yarım metre mesefade, temel taşının yanında bulunmuştur. Çok küçük olması ve bulunuş durumu dolayısıyla, bunun kullanılan bir harp baltasından ziyade, bir adak eşyası olması icap eder. Dairevî sap deliğinin altındaki iki çıkıntının sapa dayaklık edemeyecek derecede aşağıda bulunuşu, buna sap geçirilmediğini gösterir.

Kırık ucuna doğru hafifce kavislenen, 28.6 cm. uzunluğundaki bıçağın İmparatorluk devrinde paraleli yoktur. Sapının her iki sırtındaki oyuk, bir yüzü keskin bıçağın kemik kakmalı olduğuna şahitlik etmektedir (Res. 23). Fırakdin bıçağının en yakın iki benzerini Batı Anadolu'da Ege dünyasına bağlı kalan Değirmendere bıçaklarının temsil etmesi dikkate şayandır¹⁶. Aynı tabakanın tabanı üstünde bulunmuş olan bir Myken vazosu TAHSİN ÖZGÜÇ tarafından neşredildikten sonra, burasının Batı ile olan münasebeti daha esaslı olarak anlaşılacaktır. Çift delikli yassı bir sapı olan 16.7 cm. uzunluğundaki bıçak (Res. 24), daha ziyade, daha kısa saplı ve daha düzce yüzlü Boğazköy hançerine¹⁷ benzemektedir.

Söğüt yaprağı biçimindeki okuçlarına (Res. 25-28) kazı neticeleri neşredilmiş olan en mühim Hitit şehirlerinin İmparatorluk devrine tekabül eden yapı katlarında¹⁸ raslandığı gibi, aynı tipteki okuçlarının Frig devrinde de kullanıldığı malûmdur¹⁹. Kalın zıhlı veya zıhsız olan bu okuçlarının uzunlukları 7.9, 8.3, ve 9.1 cm.dir.

¹³ *Iraq XI, 1*, s. 113, 22. ci tip.

¹⁴ Mütihazsıslar, temizlendiği takdirde, baltanın yok olması tehlikesine işaret ettiklerinden bu ameliyeye, şimdilik, girişilememiştir.

¹⁵ *Belleten 45*, s. 265, Lev. 55, 12.

¹⁶ *Die Metallindustrie Anatoliens*, s. 47, Lev. V, 2-3.

¹⁷ *Boğazköy I, 1935*, s. 31, Lev. 10, 4.

¹⁸ *MDOG 74*, s. 23, Res. 18 a-b; 77, s. 18, Res. 19 b; Hamit Koşay, *Alacahöyük Hafriyatı 1936*, Lev. 49, 41-42; *Alacahöyük Kazısı 1937-1939*, Lev. 85 üst sıra, soldan 2-3 ncü ve Tahsin - Nimet Özgüç, *Karahöyük Hafriyatı Raporu 1947*, s. 44, Lev. 36, 1, 3, 6. Bunların Anadolu'da en eski ve en mükâmil örnekleri Kaneş karumunda Ib katında bulunmuştur (*Küllepe Kazısı 1949*, s. 68, Res. 555).

¹⁹ *Kleinfunde*, s. 20, Lev. 13, 13-14; *Karahöyük Hafriyatı 1947*, s. 33, Lev. 36, ve *OIP 29*, Res. 496, d 1447, d 739, d 678, e 1156.

Üç tunç halhal sap delikli büyük baltanın yakınında durmakta idi (Res. 29-31). Şimdiye kadar Hitit şehirlerinde bu çapta ve kalınlıkta²⁰ halhala raslandığını hatırlamıyoruz. Netice olarak, Fıradin höyüğünde meydana çıkarılan çanak-çömleğin büyük bir hususiyet arzemediğini, fakat madenî eşyanın bolluğunu ve bazı orijinal tipleriyle mühim bir hususiyet kazandığını söyleyebiliriz.

Küçük eserlerin mühim grubunu mühür ve skarabeus'lar teşkil etmektedir. Yedi adet mühürden 2 si skarabeus, üçü silindir, ikisi damga biçimindedir. Silindirler arasında en dikkate değeni, kitabesinden Büyük HİMMURABI'nin devrine ait olduğu anlaşılan, mermer mühürdür (Res. 32). Adak kaplarının yanında, enkazda bulunmuştur ki, burası ikinci, yani, eski kata da ait olabilir (uz. 2.7 cm., çapı. 1.8 cm). Mühürde Eski Babil devrinin başlangıcından bitimine kadar revaçta olan bir şema, hamî tanrıça ve NİN-ŞUBUR gurubu²¹ ve şu kitabe mevcuttur:

1— [Qi-i]š-ti- ^d IM	1— [Qi]š-ti- ^d Adad
2— [DUMU H]a-at-nu-a-bi	2— [H]-atnuabi[nin oğlu]
3— [ARAD H]a-am-mu-ra-bi *	3— [H]ammurabinin [kulu].

Gerek kitabesi, gerek tasvirleri bu mühürün doğrudan doğruya Babil'den ithal edildiğini, açıkça, göstermektedir.

Kırık olan ikinci mühür hematitten yapılmıştır (Res. 33). I. kat evinin tabanında bulunmuştur (uz. 2 cm., çapı. 1 cm.). Korunan kısmında elinde başak tutan oturmuş bir tanrının önünde diz çöken Gilgameş'in belinden aşağısı, sağ kolu ve saçının kıvrımları, arkasında da gene Gilgameş'e ait olması muhtemel bir bacak mevcuttur. Eski Babil üslûbunun güzel bir örneği olan bu mühür, Fıradin'e Mezopotamya'dan ithal edilmiştir. Bu mühür, görebildiğim misallere göre, ilk defa olarak, oturan başaklı bir tanrıyı tanıtmaması bakımından da mühim bir eserdir. Devri bulunduğu tabakaya nazaran çok eski olduğundan, bunun uzun müddet kullanılmış bir mühür olduğunda şüphe yoktur.

²⁰ İçten çapları 8.5 ve 9 cm.; kalınlıkları 1 ve 1.5 cm.dir.

²¹ Anton Moortgat, *Vorderasiatische Rollsiegel*, Berlin 1940, s. 28 v.d. No. 331; E. Porada, *Corpus of Ancient Near Eastern Seals I. The collection of the Pierpont Morgan Library, Washington 1948*, s. 435 v.d ; *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi IV, 1, 1945*, s. 20 (M. O. Tosun) ve *Küllepe Hafriyatı 1949*, s. 100, not: 480.

* Bu kitabeyi okumak lütfunda bulunan Dr. Kemal Balkan'a, bilhassa, müteşekkirim.

Üçüncü silindir fritten yapılmıştır (Res. 34). Bu da I. kat evinin diğer eşyası ile birlikte ele geçirilmiştir (uz. 3.1 cm., çapı. 1.2 cm.). Üstünde hafifçe şaha kalkmış bir sfenks ile ona doğru uçan, gagasını açmış kartaldan mürekkep bir sahne mevcuttur. Linear üslûpta işlenmiş olan figürler çok alçak kabartıldığı ve aşındığı için güçlükle tefrik edilebilmektedir. Assur gliptik sanatında ASSUR-NASIRPAL'den (883—859) itibaren görülmeğe başlayan üslûbun bütün özelliklerini taşıyan mührün M. ö. dokuzuncu asrın başlarına veya biraz daha sonraya ait olması icap etmektedir²². Bunun için mühürü bulunduğu tabakada intrusion olarak kabul ediyoruz²³. Bu suretle son iki mührün buldukları tabakayı tarihlemeye elverişli olmadığı anlaşılmaktadır.

Assur - Babil menşeli silindir mühürlerden söz açmışken, aynı mıntakadan temin edildiği bildirilen bir silindir mühürü de yayınlamak faydalıdır (Res. 35). Mühürün aslı Develi'li bir zatın elindedir. Kayseri Müzesi Müdürü muhterem HALİT DORAL, bana bu mühürün bir baskısını göndermek lûtfunda bulunduğu için kendisine, bilhassa, teşekkür ederim. Baskısına nazaran sağlam bir durumda olduğu anlaşılan mühüre, hamî tanrıçanın rehberliğinde tapan bir şahıs, kollarını hafifçe açarak aşağıya uzatmış çıplak kadın ve ikinci bir şahıstan ibaret olan esas sahnenin yanında, oturan arslan, saç örgüsü ve tepesi kuşlu bir asayı tutan figürler tasvir edilmiştir. Âbidin önünde bir terazi, çıplak tanrıçanın başının üst tarafında bir hilâl bulunmaktadır. Mühür, figürlerinin işlenişi ve bilhassa hamî tanrıça ile tapan şahsın hususiyetleri bakımından, birinci Suriye üslûbuna²⁴, yani, Eski - Babil devriyle çağdaş bir Suriye gurubuna aittir. Bu da, diğer silindirler gibi, Fırakdin bölgesine idhal edilmiştir. Bu suretle, Kayseri'nin aşağı - yukarı 150 kilometre güney - batısında bulunan bu bölgenin de Assur Koloni devrinin muahhar safhasında Mezopotamya - Suriye münasebetleri bakımından, faal bir durumda olduğu anlaşılmaktadır.

İki adet damga mühürden kireç taşından yapılanı çekiç kulplu, kurs kaideli olup, mühür sathı tamamen kırıktır. Yarım küre biçiminde

²² Porada, No. 611-614 ve M. J. Menant, *Glyptique Orientale II, Paris, 1886* Lev. VII, 1.

²³ *Belleleten* 45, s. 266.

²⁴ H. Frankfort, *Cylinder Seals, London 1939*, lev XLI, j-1, o; Porada, 925, 927, 931.

olanı da tipik bir Hitit mühürüdür (Res. 38). Mühür kaidesinde ve kürenin alt kenarı çevresinde ince çizgilerle yapılmış üçgen ve açılardan ibaret bir desen mevcuttur. Bu tipin benzerleri G ü t b e r b o c k tarafından, Alacahöyük mühürleri münasebetiyle, zikredilenlerdir²⁵. Bunların İmparatorluk devri ve Geç - Hitit çağında kullanıldığı görülmektedir²⁶. Damga mühürlerden birincisi mimariye, tabana bağlı olmıyan karışık bir yerde, ikincisi son Hitit katını örten ve M.ö. 1200'den sonrasına ait eserleri ihtiva eden enkazın içinde bulunmuştur.

Doğrudan doğruya Mısır'dan idhal edilmiş olan iki skarabeus bulunmaları icabeden katta ele geçirilmemiştir. Bunlara Frig çanak-çömleğini muhtevi enkazda ve son Hitit katınının 60 cm. üstünde raslanmıştır. Bunun için her ikisi de tabakanın kronolojisi bakımından kıymetlendirilememektedir. Hiyeroglifli Mısır eserlerinin daha çok şimalde Alishar²⁷ ve Boğazköy'de²⁸ bulunduğu dikkat edilirse, Fırakdin'deki keşiflere hayret etmemek gerekir. Bunları Profesör LANDSBERGER'in tavassutu ile tetkik etmiş olan Prof. DR. KEITH SEELE (Şikago) birincisinin III. AMENHOTEPİ'n ismini ihtiva ettiğini (Res. 36), ikincisinin de, üslubu bakımından, 18 nci hanedana tarihlenmesinin muhtemel olduğunu (III. THUTMOSES olamaz) lütfen bildirmiştir (Res. 37). Bunun için kendilerine, bilhassa, müteşekkirim.

²⁵ *Alacahöyük Kazısı 1937—1939*, s. 95.

²⁶ *MDOG 78*, s. 65, Res. 17, 2c; *OIP 29*, Res. 477, d 1200.

²⁷ *OIP 19*, s. 263, Res. 345-346; 29, s. 418.

²⁸ *MDOG 74*, s. 25 ve 76, s. 18.